OBNOVA MINARETA I „STARINSKE TURSKE DŽAMIJE" (CRKVE SV. ANTE) U DRNIŠU

Anđelko Mihanović – Frane Prpa

Filozofski fakultet
Sveučilište u Splitu
amihanovic@ffst.hr
fprpa@ffst.hr

UDK 72.025(497.581.2Drniš)
726:28-523.42](497.581.2Drniš)
https://doi.org/10.34075/cs.61.2.7
Prethodno priopćenje
Rad zaprimljen 7/2025

Sažetak

Članak govori o obnovi minareta i džamije, danas crkve sv. Ante u Drnišu. Doprinos ovoga članka leži posebno u prikazu prvih institucionalnih inicijativa za obnovu spomeničke baštine na drniškome području, počevši od inicijative Općinske uprave u Drnišu iz 1877. godine prema tadašnjoj Komisiji za očuvanje starinskih (starinarskih) spomenika u Splitu, kao i korespondencije konzervatora sa Središnjom komisijom za istraživanje i očuvanje povijesno-umjetničkih spomenika u Beču. Prvi se put objavljuje opis minareta i opis potrebnih planiranih radova uz prateći troškovnik iz 1877. godine, odnosno prikazuje se stanje spomenika iz 1877. Potom se donose podaci o inicijativama i pokušajima obnove crkve sv. Ante u Drnišu prema dosad neobjavljenoj korespondenciji fra Ivana Tomasovića i don Frane Bulića iz 1922., 1923. i 1924. godine. Na koncu rada iznesen je tijek i opis obnove dvaju spomenika u razdoblju druge polovice 20. stoljeća, točnije do 1990. godine.

Ključne riječi*: crkva sv. Ante, minaret, don Frane Bulić, fra Ivan Tomasović, Drniš*

1. Arhitektura crkve sv. Ante i drniškog minareta

1.1. Minaret

U podnožju tvrđave Gradina u Drnišu nalazi se osmanski minaret (k. č. zgr. *185, k. o. Drniš, registarski broj kulturnog dobra Z-5021) koji je izvorno bio povezan s prostorom nekadašnje džamije.[1] Minaret je građen od pravilno obrađenih blokova od lokalnog

[1] Rješenjem Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine oznake Klasa: UP-I°-612-08/11-06/0047 Urbroj.: 532-04-01-0-1- od 19. siječnja 2011.

Sl. 1. Minaret u Drnišu 1957. godine (MK – UZKB – KOS, Inv. br. 3958, autor Davor Domančić, veljača 1957.)

kamena muljike. Sačuvani minaret jedan je od ukupno četiri minareta koji su tijekom razdoblja osmanske vlasti (1522. – 1683.) pripadali različitim džamijama u Drnišu. Minaret u Drnišu sastoji se od kvadratne osnove (visine 3,90 m). Kvadratna baza se u središnjem dijelu postupno sužava u dvanaesterokutno tijelo minareta (visina 5,50 m) koje se u gornjem dijelu širi i završava s profiliranim vijen-

godine utvrđeno je „da Ostatak turskog minareta u Drnišu, na k.č.zgr. 185 (zk. ul. 2016) k. o. Drniš, zaštićen kao spomenik kulture rješenjem Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, broj: 35/173-63 od 22. 06. 1963. godine i upisan u Registar nepokretnih spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu pod registarskim brojem RST-145, ima svojstvo kulturnog dobra”. U citiranom rješenju o zaštiti prenesen je opis spomenika iz 1962. godine iz rješenja o zaštiti iz 1963. godine: „Ostatak turskog minareta nalazi se u povijesnoj jezgri Drniša ispod tvrđave na Gradini. Minaret je očuvan dok je džamija koja je uz njega bila sagrađena uništena. Sačuvan je samo donji dio (visine 12 metara) minareta, bez kamenog balkona – šerefe i vrha nad njim, te je skladnih proporcija. Iz kvadratnog postolja koje služi kao postament cijelom objektu, uzdiže se trup glavnog dijela minareta koji preko zakošenih uglova prelazi u osmerostrani poligon, a zatim u dvanaestostrani trup stabla minareta. Kameno vretenasto stubište u unutrašnjosti trupa nije se očuvalo niti do podnožja šerefe. Mjestimično minaret ima uske prozore uklesane između redova kamena za osvjetljavanje unutrašnjosti stubišta. S jugoistočne strane nalazi se ulaz koji je na visini preko dva metra od razine terena jer se izvorno u minaret ulazilo iz unutrašnjosti džamije. Zidan je pravilnim klesancima, uglavnom od kamena muljike slabe tvrdoće i žućkaste boje. Minaret je najvjerojatnije sagrađen u 16. stoljeću za vrijeme turske vladavine Drnišom. Na grafici Drniša iz 1708. godine već je bio prikazan porušenog vrha što je posljedica mletačko-turskih ratova.”

cem. Profilirani vijenac zapravo predstavlja dno nekadašnjeg *šerefa* ili kamenog balkona koji je služio kao mjesto s kojega je mujezin pozivao vjernike na molitvu. Minaret je izvorno završavao stožastim krovom. Temeljem dostupnih slikovnih izvora s početka 18. stoljeća jasno se uočava da je veći dio kamenog balkona (*šerefa*), kao i cijeli krov, već u tom razdoblju bio urušen. U unutrašnjosti minareta ostalo je sačuvano svega devet izvornih stuba nekadašnjeg spiralnog stubišta koje je vodilo do kamenog balkona minareta i koje je bilo usmjereno obrnuto od smjera kazaljki na satu.

1.2. Crkva sv. Ante

Crkva sv. Ante u Drnišu (k. č. zgr. *44, k. o. Drniš, registarski broj kulturnog dobra Z-2051) zapravo je prostor nekadašnje islamske džamije koja je, kako navodi Krešimir Kužić, sagrađena u razdoblju između 1605. i 1620. godine.[2] Visovački franjevci dobili su džamiju Halil-hodže na poklon od šibenskog kneza Alessandra Ema 30. kolovoza 1670. godine. Imajući u vidu da je Drniš nakon Kandijskog rata ipak ponovno potpao pod osmansku vlast, do konačne realizacije Emove darovnice doći će tek 1689. godine, kada ju je generalni providur za Dalmaciju i Albaniju Girolamo Corner potvr-

[2] Krešimir Kužić, „Sudbina kršćanskih i islamskih bogomolja na prostoru Dalmatinske zagore od 1415. do 1717. godine", *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. Mate Matas i Josip Faričić, Zadar - Split, 2011., str. 363. S druge pak strane, u rješenju o zaštiti crkve, tj. rješenju Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine oznake Klasa: UP-I°-612-08/04-01-06/556 Urbroj.: 532-04-01-1/4-05-2 od 28. travnja 2005. godine, kojim se crkvi utvrđuje svojstvo kulturnog dobra, navedeno je da je džamija sagrađena ranije, u 16. stoljeću. U predmetnom rješenju donesen je opis crkve: „Izvorno džamija sagrađena u 16. stoljeću s kupolom na trompama. U 18. stoljeću pretvorena je u katoličku crkvu. Od nekadašnje džamije ostao je samo središnji dio u kojem su sačuvane trompe bez kupole [zapisnik konzervatorske komisije koji prileži ovom rješenju navodi preciznije da je kupola 'zamijenjena ravnom tavanicom, a pokrivena krovom na dvije vode.', *op. FP, AM*]. Na taj glavni prostor sa zapadne i istočne strane u 18. stoljeću dozidana su još dva prostora koja su u unutrašnjosti spojena s prvobitnim prostorom pomoću dva otvora na luk. Crkva je pravilne orijentacije. Dograđeni prostori imaju dvostrešni krov s pokrovom od kupe kanalice. Na pročelju crkve su sačuvani izvorni turski prozori s lucima na šiljak, vijenac od kamena i zazidana turska vrata, a u unutrašnjosti ispod trompa vidljivi su stalaktiti bogato obrađeni na tursko-maurski način. Glavno pročelje crkve, zidano kvalitetnijim pravilnim klesancem, ima jednostavna kamena vrata profiliranog nadvratnika, a iznad vrata je jednostavna kamena rozeta. Pročelje završava profiliranim zabatom. Uz jugozapadni dio crkve je dozidan četverokutni zvonik s prizemljem, katom i lođom s piramidalnim završetkom. Konzervatorskim radovima 1986. godine obnovljena je kupola iz turske faze i pokrivena kamenim pločama."

dio.[3] Nekadašnji izvorni prostor džamije podudara se sa središnjim prostorom današnje crkve sv. Ante u Drnišu. Prema tipologiji islamskih bogomolja iznesenoj u monografiji *Islamska umjetnost* Husrefa Redžića[4] džamija Halil-hodže spadala je u skupinu jednoprostornih potkupolnih džamija koje karakterizira shema slaganja geometrijskih elemenata u vertikalnu kompoziciju: od kocke koja predstavlja prostor namijenjen za molitvu i svojevrsnu bazu geometrijske vertikalne kompozicije preko oktogonalnog tambura koji završava piramidalnim krovištem unutar kojega je smještena kupola.

Koncem 18. stoljeća crkva sv. Ante u Drnišu dobila je popratni zvonik koji je dijelom sagrađen od kamene građe tada netom urušene crkvice sv. Barbare. Za potrebe sve većeg broja vjernika u vrijeme župnika fra Ante Jukića (1856. - 1858.) prostor nekadašnje džamije proširen je na zapadu za 8,54 - 9,10 metara. Posljednja dogradnja zabilježena je 1907. godine, u vrijeme fra Šimuna Perkovića, kada je svetište nadograđeno na istočnom dijelu prostora nekadašnje džamije. Prostor kvadratnog prezbiterija ukupne je dužine 8,48 metara.[5]

Sl. 2. Crkva sv. Ante u Drnišu 1977. godine (MK – UZKB – KOS, Inv. br. 38646, zapadno pročelje, snimio: Živko Bačić, 28. listopada 1977.)

[3] Karlo Kosor, Drniš pod Venecijom, *Povijest Drniške krajine: zbornik povijesnih studija: 1494. - 1994.*, ur. Ante Čavka, Split - Drniš, 1995, 211.

[4] Husref Redžić, *Islamska umjetnost*, Beograd - Zagreb - Mostar, 1982.

[5] Antonia Tomić, Osmanska ostavština u Drnišu: od džamije Halila hodže do crkve sv. Ante Padovanskog, *Razmjena umjetničkih iskustava u jadranskome bazenu: zbornik radova znanstvenog skupa „Dani Cvita Fiskovića” održanog 2014. godine*, ur. Jasenka Gudelj i Predrag Marković, Zagreb, 2016. 109.

2. Presjek dosadašnjih istraživanja o obnovi crkve sv. Ante u Drnišu

Prvi pravi iskorak u znanstvenom proučavanju crkve sv. Ante i minareta u Drnišu predstavlja članak „Džamija, minare i tvrđava u Drnišu"[6] iz 1957. godine, čiji je autor arhitekt i konzervator Ivan M. Zdravković. Iako Zdravkovićev članak u prvom redu predstavlja sažeti povijesni i povijesno-umjetnički presjek osmanske baštine u gradu Drnišu, u kontekstu teme riječ je o posebno značajnom znanstvenom ostvarenju zbog detaljnih opisa crkve sv. Ante u Drnišu i postojećeg minareta. Osim što bilježi prostorne izmjene navedenih građevina, Zdravković bilježi i njihovo konkretno stanje sredinom pedesetih godina 20. stoljeća. Dvije ključne studije u proučavanju drniškog minareta i crkve sv. Ante su dva članka Karla Kosora naslovljena „Drniš pod Venecijom: prilog upoznavanju prošlosti Drniša"[7] te „Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (1860. - 1921.)"[8]. Iako je primarno riječ o radovima vezanima uz generalni pregled povijesti Drniša u razdoblju 18., odnosno 19. i 20. stoljeća, Kosor na temelju arhivske građe u zasebnim poglavljima iznosi podatke vezane uz sakralne građevine na području grada Drniša. Na sačuvanu osmansku sakralnu arhitekturu osvrnuo se i Milan Pelc u monografiji *Renesansa* (2007.), gdje u poglavlju „Krajevi pod osmanskom vlašću" u kraćem odlomku spominje crkvu sv. Ante i minaret u Drnišu.[9] Crkvu sv. Ante u Drnišu u recentno je vrijeme detaljno obradila Antonia Tomić u članku iz 2016. godine „Osmanska ostavština u Drnišu: od džamije Halila hodže do crkve sv. Ante Padovanskog"[10] te u monografiji *Sakralna arhitektura drniškoga i skradinskoga područja u XVIII.*

---

6 Ivan M. Zdravković, DŽAMIJA MINARE I TVRĐAVA U DRNIŠU, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 10 (1956.) 1, 190-198.

7 Karlo Kosor, Drniš pod Venecijom: prilog upoznavanju prošlosti Drniša, *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja = acta Provinciae ss. Redemptoris Ordinis Fratrum Minorum in Croatia* 7 (1975), 5-69; Karlo Kosor, Drniš pod Venecijom: prilog upoznavanju prošlosti Drniša, *Povijest Drniške krajine: Zbornik povijesnih studija: 1494. – 1940.* (1995), 181-248.

8 Karlo Kosor, Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (1860.-1921.), *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja = acta Provinciae ss. Redemptoris Ordinis Fratrum Minorum in Croatia* 8 (1976), 5-132; Karlo Kosor, Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (1860.-1921.), *Povijest Drniške krajine: Zbornik povijesnih studija: 1494. – 1940.* (1995), 273-440.

9 Milan Pelc, *Renesansa*, Zagreb, 2007., str. 271-272.

10 Antonia Tomić, Osmanska ostavština u Drnišu: od džamije Halila hodže do crkve sv. Ante Padovanskog, *Razmjena umjetničkih iskustava u jadranskome bazenu:*

stoljeću[11] iz 2017. godine. U okviru glavne teme kojom se bavi ova studija, valja naglasiti kako je Tomić prvi put donijela fotografije iz fototeke Konzervatorskog odjela u Splitu koje se odnose na obnovu iz razdoblja druge polovice 20. stoljeća. Izuzev kratkog članka Ivana M. Zdravkovića, a prema dostupnoj literaturi i saznanjima autora ovog teksta, tema obnove minareta u Drnišu nije bila predmet znanstvenog interesa.

3. Početci institucionalnih inicijativa za obnovu spomeničke baštine u Drnišu

Iako se ne radi o najstarijem realiziranom primjeru djelovanja splitskih konzervatora na području grada Drniša, potrebno je istaknuti inicijativu iz 1877. godine koju je Općinska uprava u Drnišu uputila tadašnjoj *Komisiji za očuvanje starinskih (starinarskih) spomenika u Splitu*. Naime, 22. srpnja 1877. godine Općinska uprava u Drnišu uputila je molbu za obnovu *predivnog minareta*[12] u Drnišu koji bi, prema njihovu mišljenju, trebalo obnoviti tako da „ga se očuva, kako u povijesnom kontekstu, tako i kao primjer arhitekture”. Predstavnici drniške vlasti su za potrebe popravka minareta u Drnišu dali izraditi crtež minareta, opis minareta te opis predviđenih radova uz prateći troškovnik. Od potonje arhivske građe sačuvano je sve osim crteža minareta.

Tehničku dokumentaciju vezanu za obnovu minareta u Drnišu izradio je inženjer M. Makautz[13]. Sudeći prema potpisu, tehnička dokumentacija zgotovljena je i predana drniškoj vlasti 20. srpnja 1877. godine. Iz opisa drniškog minareta 1877. godine saznajemo kako su u to vrijeme u gornjem dijelu minareta postojali još uvijek

zbornik radova znanstvenog skupa Dani Cvita Fiskovića održanog 2014. godine, ur. Jasenka Gudelj, Predrag Marković, Zagreb, 2016., 107-115.

11 Antonia Tomić, *Sakralna arhitektura drniškoga i skradinskoga područja u XVIII. stoljeću*, Drniš, 2017.

12 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, minaret, obnova - sredstva za popravak minareta, sign. 1877/48, stara sign: 1058.

13 Uz projekt obnove minareta u Drnišu inženjer M. Makautz izradio je 1876. godine troškovnik za obnovu crkve sv. Ante u Drnišu. Makautzov troškovnik za obnovu crkve sv. Ante u Drnišu iz 1876. godine bio je pohranjen u župnom arhivu u Drnišu, a pojedine detalje vezane uz navedeni projekt obradio je Karlo Kosor u članku „Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (1860. - 1921.)”. Nažalost, župni arhiv stradao je u Domovinskom ratu tijekom velikosrpske okupacije i agresije te je troškovnik trajno izgubljen.

tragovi nekadašnjeg parapeta, *šerefa*, tj. balkona s kojega je mujezin nekoć pozivao vjernike na molitvu. Sudeći prema opisu u to vrijeme su se na vrhu minareta nalazila četiri stupa - dva cjelovito sačuvana i dva koja su bila u lošem stanju te su predstavljala ozbiljan rizik od urušavanja. Statika djelomično sačuvanog *šerefa* minareta bila je narušena to više što je gornji vijenac u jednom dijelu bio djelomično razoren. Uz navedene manjkavosti u opisu se navodi kako u unutrašnjosti minareta „nedostaje 21 stuba stubišta te neki dijelovi kamena u osnovi".[14]

Iz sačuvane tehničke dokumentacije iz 1877. godine, jasno je vidljivo kako su radovi predviđali četiri faze: ojačavanje temelja, izgradnju ograde oko minareta, rekonstrukciju kamenog stubišta i obnovu gornjeg vijenca. Iako prema troškovniku nije bio planiran visoki iznos za potrebe ojačavanja postojećih temelja (samo 5 florena), navedeni zahvat bio je od posebne važnosti zbog određenih statičkih nedostataka nakon urušavanja džamije na koju je minaret izvorno bio oslonjen u jugoistočnom dijelu. Uz narušene temelje posebni statički nedostatak predstavljalo je urušeno unutarnje stubište minareta. Kako bi se cijela konstrukcija dodatno učvrstila, u troškovniku iz 1877. godine bila je predviđena rekonstrukcija kamenog stubišta u iznosu od 58.80 florena. Konkretno, izrađivač tehničke dokumentacije predviđao je postavljanje dvadeset i jedne stube u unutrašnjosti minareta. Osim navedenih radova bilo je predviđeno i obnavljanje gornjeg vijenca minareta, odnosno nekadašnje donje razine *šerefa* ili balkona. Radovi na vijencu obuhvaćali su troškove samog materijala - kamena, njegovog transporta, fine obrade i završnog postavljanja, a iznosili su ukupno 23.40 florena. Najveći iznos u troškovniku, čak 302.76 florena, bio je predviđen za podizanje željezne ograde oko minareta. Ograda je trebala biti dužine oko 16 i visine oko 1 metar. Uzimajući u obzir iznimno visok iznos troškova za podizanje željezne ograde oko minareta, u troškovniku je iznesena i alternativa u vidu izgradnje jednostavne kamene suhozidne ograde koja je trebala biti dužine 14 metara, visine 1 metar te debljine 0,5 metara. Navedeni radovi koštali bi 161 floren, čime bi ukupni troškovi radova na minaretu u Drnišu iznosili 248.20 florena.[15]

[14] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, minaret - izdvojeni opis minareta, sign. 1877/48.

[15] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, minaret, obnova - troškovnik za obnovu minareta, sign. 1877/41.

Tablica 1. Troškovnik za obnovu minareta
(MK – UZKB – KOS, Drniš, minaret, obnova - troškovnik za obnovu minareta, sign. 1877/41.)

Kratki opis radova	Troškovnik
Obnova gornjeg vijenca	23,40 florena
Rekonstrukcija unutarnjeg stubišta (21 stuba)	58,80 florena
Ojačavanje postojećih temelja	5 florena
Izgradnja željezne ograde	302,76
Summa	389,96
Alternativa: izgradnja suhozidne ograde	161
Summa	248,20

Zahtjev predstavnika drniške općinske vlasti splitski su konzervatori ubrzo proslijedili Središnjoj komisiji za istraživanje i očuvanje građevinskih spomenika u Beču (*Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*). U zahtjevu datiranom 27. srpnja 1877. godine splitski konzervatori se zalažu za obnovu drniškog minareta, ali uz određeno revidiranje troškovnika:

> „Budući da se radi o spomeniku koji je od interesa za povijest (naselja/grada) Drniša, bio bih mišljenja da se zahtjev uvaži uz uklanjanje troška željezne ograde ili zida za koji se traže sredstva, jer bi to trebalo pasti na teret Općine, ako joj je, kako se čini iz priložene bilješke, toliko stalo do konzervacije spomenika.”[16]
>
> Splitski konzervatori bili su mišljenja kako bi se uklanjanjem visokih troškova podizanja željezne ograde ili izgradnje suhozida oko minareta došlo do razumne svote novca u iznosu od 87.20 florena što ne bi predstavljalo veliki izdatak za samu Središnju komisiju u Beču.[17]

Središnja komisija za istraživanje i očuvanje građevinskih spomenika u Beču poslala je odgovor Mihovilu Glaviniću dana 31. listopada 1877. godine u kojem ga izvješćuju kako cijene inicijativu tamošnje općine, ali i kako nisu u mogućnosti financijski pridonijeti inicijativi „zbog isključivo lokalnog značaja građevine”.[18] Koncem

[16] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, minaret, obnova, sredstva za popravak minareta, sign. 1877/48, stara sign. 41, f. 1-3.

[17] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, minaret, obnova, sredstva za popravak minareta, sign. 1877/48, stara sign. 41, f. 3.

[18] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, minaret, obnova, sredstva za popravak minareta, sign. 1877, 305/CC.

prosinca 1877. godine Komisija za očuvanje starinarskih spomenika u Splitu prenijela je odgovor iz Beča predstavnicima drniške općine navodeći sljedeće:

„Njegova Ekselencija, Središnja komisija za istraživanje i očuvanje povijesno-umjetničkih spomenika, svojim je dopisom od 31. listopada 1877. godine br. 305 objavila da je sa zanimanjem primila vijest o postojanju kule u Drnišu u obliku minareta, te je odobrila odluku poštovane Općine da želi očuvati tu građevinu u dobrom stanju.

Budući da se radi o građevini koja ima isključivo lokalni značaj, ista Komisija izjavila je da ne može dodijeliti nikakvu subvenciju za troškove obnove koji bi mogli biti potrebni, što ima čast priopćiti poštovanoj Općinskoj upravi za njezinu informaciju, s obzirom na dopis ovog ureda od 22. srpnja 1877., broj 1038."[19]

Uzimajući u obzir kako crtež iz 1877. godine nije ostao sačuvan, a kako bismo i vizualno mogli bolje razumjeti stanje minareta koncem 19. stoljeća, potrebno je posebnu pozornost obratiti na djelo *Dalmatia, the Quarnero, and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado* Thomasa Grahama Jacksona,[20] koje je objavljeno 1887. godine u tri sveska. U drugom svesku *Sir* Jackson donosi slikovni prikaz minareta u Drnišu, kao i njemu prateći opis koji glasi:

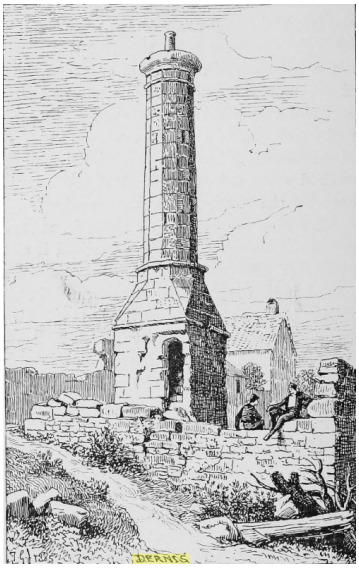
> Close by the castle is the ruined minaret, of which I made a sketch, another relic of Turkish times, consisting of a polygonal turret on a square base with a winding staircase to the top, whence the muezzin proclaimed the unity of God and the divine mission of the Prophet. There was no parapet round the top, but a kind of stone post was considerately provided for the muezzin to hold by in windy weather.[21]

---

19 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, minaret, obnova, sredstva za popravak minareta, sign. 1877, 48/C.

20 *Sir* Thomas Graham Jakson poznati je engleski arhitekt koji je putovao po Dalmaciji u tri navrata: 1882., 1884. i 1885. godine. Na svojim putovanjim Thomas Graham Jackson bilježio je kratke povijesne epizode pojedinih naselja, spomeničku baštinu te je izrađivao akvarele i crteže gradova, spomenika i lokalnih ljudi. Rukopis, akvarele i crteže objavio je u dva sveska djela naslovljenog *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado* (Usporedi s: Svein Mønnesland, *Dalmacija očima stranaca - Dalmatia through foreign eyes*, Zagreb, 2011., 258).

21 U prijevodu: "U blizini tvrđave nalazi se ruševni minaret, još jedan ostatak iz turskog vremena, čiju sam skicu izradio. Sastoji se od poligonalnog tornja na kvadratnoj osnovi sa spiralnim stubištem koje vodi do vrha, odakle je mujezin naviještao jedinstvo Boga i božansko poslanje Proroka. Na vrhu nije bilo parapeta, ali je bio postavljen kameni stup za koji se mujezin mogao pridržavati za vjetrovita vremena." Thomas Graham Jakson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*

Sl. 3. Thomas Graham Jackson, Minaret u Drnišu (Thomas Graham, Jackson, Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado, volume II, London, 1887., 180)

Iz Jacksonova opisa posebno je zanimljiv navod u kojemu kazuje kako se na vrhu osmanskog minareta nije nalazila puna ograda (*parapet*) nekadašnjeg *šerefa*, nego stup koji je služio mujezinu za pridržavanje u slučaju vjetrovitog vremena. U razdoblju između 1877. i 1887. godine uklonjen je dio sačuvane balustrade nekadašnjeg šerefa minareta. Nastavno na inicijativu iz 1877. godine prema kojoj je, među ostalim, bilo predviđeno i podizanje željezne ili kamene ograde oko minareta, na prikazu što ga je izradio *Sir* Jackson jasno je vidljivo da do podizanja ograde nikada nije došlo jer su uokolo sačuvanog minareta vidljivi samo ostatci (*ruine*) sazdani od relativno pravilnih kamenih blokova za koje možemo pretpostaviti kako predstavljaju dijelove nekadašnje džamije.

Uz inicijativu drniških predstavnika za obnovu minareta u Drnišu iz 1877. godine svakako valja spomenuti i čitav niz inicijativa za obnovu crkve sv. Ante u Drnišu. Unatoč izostanku arhivske dokumentacije, a samim time i nemogućnosti povezivanja inicijative s tadašnjom Komisijom za očuvanje starinarskih spomenika, fra Karlo Kosor navodi kako je 1875. godine tehničar Makautz izradio troškovnik za radove na crkvi sv. Ante u Drnišu koji su podrazumijevali ukupne troškove u iznosu od 568,25 florena. Navedeni radovi obuhvatili bi zahvate na kupoli (208 f), obnovu krova na zapadnom

with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado, volume II., London, 1887., 180-181.

dijelu (65 florena), ponovno žbukanje crkve (250 florena) te uklanjanje „vlažnih mrlja" (45 florena).[22] Kada se uzme u obzir da su predstavnici drniške vlasti 1877. godine tražili financijsku pomoć splitskih konzervatora za radove na drniškom minaretu koji su iznosili minimalno 248,20 florena, odnosno 389,96 florena uključimo li željeznu ogradu, pretpostaviti je kako je i u ovom slučaju došlo do potraživanja pokrivanja troškova od strane regionalne i/ili središnje državne konzervatorske službe. Naravno, riječ je isključivo o pretpostavci.

Nužnost potrebe za obnovom crkve sv. Ante u Drnišu očituje se i u jednom zahtjevu s početka 20. stoljeća. Naime, drniški župnik fra Krste Belamarić je 1903. godine uputio molbu Namjesništvu za Dalmaciju za dodjelu financijskih sredstava u iznosu od 4000 florena za potrebe popravka crkve sv. Ante u Drnišu. U molbi navodi kako je krov crkve „sasma propao, a kupola (turska džamija) od velike vlage gotovo da se ruši".[23]

4. Don Frane Bulić i „starinska turska džamija"

O inicijativama i pokušajima obnove crkve sv. Ante u Drnišu tijekom međuratnog razdoblja djelomično saznajemo iz sačuvane korespondencije drniškog dekana i župnika fra Ivana Tomasovića[24] i don Frane Bulića. Korespondencija[25], koja se nalazi u arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu, obuhvaća sljedeću građu:

---

22 Karlo Kosor, Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (1860. - 1921.), *Povijest Drniške krajine: zbornik povijesnih studija: 1494.-1940.*, ur. Ante Čavka, Split - Drniš, 396.

23 Karlo Kosor, Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (1860. - 1921.), *Povijest Drniške krajine: zbornik povijesnih studija: 1494. - 1940.*, ur. Ante Čavka, Split - Drniš, 396.

24 Fra Ivan Tomasović (1889. - 1951.) bio je drniški župnik u dva navrata: 1919. godine te u razdoblju od 1921. do 1928. godine. Prvi „mandat" fra Ivana Tomasovića na mjestu drniškog župnika trajao je svega nekoliko dana. Naime, nedugo nakon preuzimanja službe u Drnišu, fra Ivana Tomasovića i njegovog prethodnika fra Leonarda Bajića protjerala je, a potom i zatvorila tadašnja talijanska vlast (Frano Doljanin, *Franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja: 1735. - 2023., životopisi i službe*, Omiš, 2024., 451).

25 Karlo Kosor je u članku "Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (1860.-1921.)" donio sažeti pregled dva pisma fra Ivana Tomasovića, jednoga iz 1922. godine i drugoga iz 1924. godine. Međutim, Kosor je u svom članku izmiješao podatke iz tih pisma te samim time i navedeni sažetak nije sadržajno vjerodostojan. Iako se u samom tekstu nećemo osvrtati na Kosorov tekst vezan uz navedenu korespondenciju, kako bi se lakše razumjelo

1. Pismo fra Ivana Tomasovića upućeno Pokrajinskom konzervatorskom uredu, 10. srpnja 1922. godine[26]
2. Pismo fra Ivana Tomasovića upućeno don Frani Buliću, 26. ožujka 1923. godine[27]
3. Pismo don Frane Bulića upućeno fra Ivanu Tomasoviću, odnosno Župskom uredu u Drnišu, 28. ožujka 1923. godine[28]
4. Pismo fra Ivana Tomasovića upućeno Pokrajinskom konzervatorskom uredu Split, 11. kolovoza 1924.[29]
5. Pismo don Frane Bulića upućeno velikom županu Splitske oblasti, 9. rujna 1924. godine.[30]

Najranije poznato pismo koje je fra Ivan Tomasović uputio Pokrajinskom konzervatorskom uredu u Splitu je od 10. srpnja 1922. godine. U pismu iz 1922. godine fra Ivan Tomasović bilježi loše stanje koje je prvenstveno bilo uzrokovano velikom vlagom zbog čega je prijetila velika opasnost od urušavanja krovišta crkve. Fra Ivan Tomasović bilježi kako se obraća Pokrajinskom konzervatorskom uredu u Splitu ponajprije zato što župa nije u mogućnosti financijski realizirati obnovu ove „starine” koja po njegovu mišljenju datira od 1440. godine, a za koju bi trebalo izdvojiti „circa 75.000 dinara, kako je to izjavio gospodin Baučić”.[31] Iako prema dostupnoj građi u

sadržajno miješanje nekoliko pisama, u nastavku donosimo cjeloviti prijepis ulomka iz Kosorovog članka:
„Konzervatorski je ured u Splitu 1922. predložio vladi da odredi 5.000 dinara „za popravak crkve sv. Ante” u Drnišu. Dvije godine poslije toga, 11. VIII. 1924., župski je ured u Drnišu zamolio u Kr. konzervatorskog ureda u Splitu pripomoć za popravak iste crkve. Sličnu molbu uputio je istog dana velikoj županiji splitske oblasti.” (Kosor, 1994, 396-397).

26 Troškovnik predviđenih radova koji je izradio navedeni gospodin Baučić 1922. godine nije ostao sačuvan. Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, popravak - sredstva za popravak krova, 1922/44.

27 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, popravak, 1923/98.

28 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, popravak, 1923/49.

29 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, sredstva za popravak krova, iskopavanje u Kadinoj Glavici 1924/95.

30 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, sredstva za popravak krova 1924/95, f. 2.

31 Troškovnik predviđenih radova kojega je izradio navedeni gospodin Baučić 1922. godine nije ostao sačuvan. Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, popravak - sredstva za popravak krova, 1922/44.

arhivu Konzervatorskog ureda u Splitu, kao i u Župnom arhivu u Drnišu, u razdoblju od 10. srpnja 1922. do 26. ožujka 1923. godine nema sačuvane korespondencije između fra Ivana Tomasovića i Pokrajinskog konzervatorskog ureda u Splitu, pretpostaviti je kako je određeni kontakt ipak postojao. Za razliku od prethodnog pisma fra Ivan Tomasović se u pismu od 26. ožujka 1923. godine izravno obraća don Frani Buliću - predstojniku Pokrajinskog konzervatorskog ureda u Splitu, iznoseći iznimno sažet zahtjev i navodeći sljedeće:

„Monsinjor
Don Frano Bulić
Split

Umoljavam Vas najsmjernije da biste me izvjestili da li će biti dosta kakova pripomoć za popravak 'stare džamije' a sadašnje crkve sv. Ante u Drnišu inače bih se morao obratiti drugamo i raditi na svoju ruku oko popravka jer svako daljnje otezanje čini da su viši popravci i viši trošak.

Sa štovanjem,
fra Ivan Tomasović"[32]

Svega dva dana kasnije, 28. ožujka 1923. godine, don Frane Bulić obavještava fra Ivana Tomasovića kako je za potrebe obnove crkve sv. Antuna u Drnišu predložio Ministarstvu financija „svotu od 5.000 dinara kao prvu ratu za budjet g. 1923-1924.". S tim u vezi don Frane Bulić naglašava kako ne može sa sigurnošću reći da će isti iznos biti i odobren od strane samog Ministarstva.[33] Budući da je iznimno sažeto pismo ovaj put bilo izravno upućeno don Frani Buliću, a pritom uzimajući u obzir i njegov brzi odgovor fra Ivanu Tomasoviću te inicijativu prema Ministarstvu financija, opravdano je pretpostaviti da je kontakt između njih postojao i u razdoblju iz kojeg korespondencija nije sačuvana.

Posljednji dio arhivske građe odnosi se na dva pisma iz ljeta 1924. godine. Dana 11. kolovoza 1924. godine fra Ivan Tomasović piše „Konzervatorijalnom uredu Split" kako je „svojedobno ovaj Ured zamolio Tamošnji da bi se priteklo u pomoć novčanom pripomoći za popravak crkve sv. Ante u Drnišu, koja je starinarska turska džamija. Prijeka je nužda da se popravkom odmah započme jer voda ulazi

[32] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, popravak, 1923/98.

[33] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, popravak, 1923/49.

na sva mah kroz krovove (...)".[34] Za razliku od iznosa koji je potraživao 1922. godine (75.000 dinara), fra Ivan Tomasović u pismu iz 1924. godine potražuje oko 20.000 dinara za popravak starine „koja je jedina u našim krajevima onoga stila i dobi".[35] Razlog drastičnog smanjenja iznosa za potrebu obnove crkve sv. Ante u Drnišu nije poznat jer iz navedenog razdoblja nije ostao sačuvan ni jedan troškovnik radova.

Nedugo nakon zahtjeva fra Ivana Tomasovića uslijedila je molba don Frane Bulića upućena velikom županu Splitske oblasti, u kojoj traži da se „preko nadležne gradjevinske Sekcije da izraditi trebovnik potrebitih popravak" te da se „na vrijeme osigura pokriće za trošak iz stavke odredjene u ovogodišnjem budžetu za uzdržavanje katoličkih crkava".[36] Pretpostaviti je kako se inicijative s početka međuratnog razdoblja u konačnici nisu realizirale. Ako izuzmemo nedostatak arhivske građe koja bi potvrdila realizaciju navedenih inicijativa, određeni izostanak konzervatorsko-restauratorskih intervencija u razdoblju između 1922. i 1924. godine može se djelomično očitovati i u jednom detalju zabilježenom 1932. godine. Naime, početkom tridesetih godina 20. stoljeća je u zapisniku Župnog ureda u Drnišu zabilježeno da je „Konzervatorski ured u Splitu poslao 17. II. 1932. za popravak župske crkve sv. Ante i turskog minareta u Drnišu 1250 dinara za neki popravak".[37]

5. Konzervatorska *renesansa u obnovi spomeničke baštine u gradu Drnišu tijekom druge polovice 20. stoljeća*

Obnova brojne spomeničke baštine Drniša, a tako i crkve sv. Ante i minareta u Drnišu do druge je polovice 20. stoljeća većinski bila prepuštena inicijativama lokalne zajednice. Razlog izostanka konkretnih i sveobuhvatnih institucijskih konzervatorsko-restauratorskih radova do druge polovice 20. stoljeća leži ponajprije u

---

34 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, sredstva za popravak krova, iskopavanje u Kadinoj Glavici 1924/95.

35 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, sredstva za popravak krova, iskopavanje u Kadinoj Glavici 1924/95.

36 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB - KOS), Drniš, sv. Ante, sredstva za popravak krova 1924/95, f. 2.

37 Karlo Kosor, „Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (1860. - 1921.), *Povijest Drniške krajine: zbornik povijesnih studija: 1494.-1940.*, ur. Ante Čavka, Split - Drniš, 396-397.

činjenici da su drniški spomenici tumačeni kao isključivo objekti od lokalnog značaja. Temeljem takvih tumačenja je uzročno-posljedično dolazilo i do izostanka konkretnih financija projekata koji su bili inicirani od strane lokalne zajednice u drugoj polovici 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. S promjenom konzervatorske paradigme prema spomenicima u unutrašnjosti Dalmacije u navedenom razdoblju dolazi i do sustavnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata na čitavom nizu kulturnih dobara na području samoga grada Drniša i okolice, a među njima i minareta te crkve sv. Ante (nekoć džamije Halil-hodže).

Djelatnici konzervatorske službe, u prvom redu tada mladi konzervator i budući ravnatelj Davor Domančić, su tijekom pedesetih godina prošlog stoljeća intenzivno radili na fotodokumentaciji i obilaženju drniških spomenika kao svojevrsne podloge za izradu dokumentacije i daljnje radove. Nakon evidentiranja postojećeg stanja tijekom pedesetih godina te izrade elaborata, tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća uslijedili su konzervatorski radovi na drniškoj Gradini i minaretu. Serija potresa na širem drniškom području u drugoj polovici 1970. godine uzrokovala je iznimno veliku štetu na spomenicima „nulte" kategorije. Iako su brojna nepokretna kulturna dobra stradala seizmičkim djelovanjem 1970. godine, u razdoblju između dva velika potresa od 1970. do 1986. godine poduzeti su jedino konzervatorsko restauratorski radovi na minaretu u Drnišu.

Situaciju s drniškim kulturnim dobrima dodatno je pogoršao jak potres 25. studenog 1986. godine s epicentrom na planini Orlovici. Dražen Gudić u članku za *Slobodnu Dalmaciju* konstatira kako je riječ o znatno jačem potresu u odnosu na onaj iz 1970. godine.[38] Serija slabijih podrhtavanja nastavila se i sljedećeg dana. Za potrebe evidencije i procjene nastale štete „Izvršno vijeće Skupštine općine Drniš i Općinski štab civilne zaštite" su 26. studenog 1986. godine formirali posebnu komisiju.[39] U potresu 1986. godine oštećeni su brojni objekti, a među njima posebno valja istaknuti crkvu sv. Ante u Drnišu, Gradinu i minaret.[40] Šteta nastala prirodnim djelovanjem negativno se odrazila na kulturna dobra te je iziskivala sustavne konzervatorske radove koji su u konačnici i poduzeti tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća.

---

38 Dražen Gudić, „Knin: šteta velika, ali žrtava nema", *Slobodna Dalmacija*, 26. 11. 1986., 24.

39 Ante Vukušić, „Drniš: Još tri slabija potresa", *Slobodna Dalmacija*, 27. 11. 1986., 9.

40 Ante Vukušić, „Drniš traži pomoć", *Slobodna Dalmacija*, 4. 12. 1986., 5.

Štetu na spomenicima popisivala je Republička komisija za procjenu i utvrđivanje štete od potresa u SR Hrvatskoj. Republička komisija ukupno je evidentirala 22 objekta koja su bila teže ili lakše oštećena na području grada Drniša. U objekte koji su bili pogođeni potresom ubrojeni su i spomenici „nulte" kategorije - crkva sv. Ante i minaret.[41] Novčana sredstva za obnovu spomenika stradalih u potresu bila su osigurana iz fonda Republičke samoupravne interesne zajednice kulture (RSIZ-a) i Fonda solidarnosti. Obnova stradalih spomenika bila je planirana u sklopu trogodišnjih sanacijskih zahvata. Prema trogodišnjem planu sanacijskih zahvata na širem drniškom području formirana je prioritetna lista prema kojoj su prioritet imali mauzolej Ivana Meštrovića u Otavicama te samostan i crkva na Visovcu, a tek na trećem mjestu prioriteta nalazila se crkva sv. Ante. Uz potres kao prirodnu nepogodu koja se javila 1970. i 1986. godine ovim putem valja istaknuti i inflaciju kao ekonomsku nepogodu koja je bila jedan od nepogodnih faktora u obnovi drniške spomeničke baštine. Arhitekt konzervator Zdravko Živković se u članku, koji potpisuje Jordanka Grubač, referirao na inflaciju kao jedan od čimbenika obnove kazujući sljedeće:

> „ (...) Za ovaj dio poslova, RSIZ je za ovu godinu izdvojio oko 74 stare milijarde, a mi smo u toku posla na prikupljanju ponuda od projektanata, odnosno izvođača radova. Taj praktični dio sanacijskih zahvata trebao bi što prije početi. I inače bi sa svim tim poslovima trebalo požuriti zbog praktičnih razloga. Inflacija, naime, neminovno »djeluje« na ta postojeća sredstva, pa ako se još uzme u obzir to da će od iduće godine RSIZ moći sudjelovati s manjim dijelom para (Fond solidarnosti će u iduće dvije godine izdvajati više od RSIZ-a), onda je jasna žurba kojom moramo prići svim tim poslovima."[42]

Kada se cjelovito sagleda opseg saniranja kulturnih dobara na području grada Drniša i okolice tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća, tada valja istaknuti kako je radovima bio obuhvaćen ukupno 21 spomenik za čiju je sanaciju bilo predviđeno 160 milijardi dinara.[43]

6. Obnova minareta (1957. – 1989.)

U arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu sačuvane su četiri fotografije drniškog minareta iz veljače 1957. godine. Na fotografijama iz 1957. godine primjetno je loše stanje vanjskog plašta tije-

---

41 Boro Soleša, „Spasiti dragulje povijesti", *Slobodna Dalmacija*, 15. 2. 1987., 13.

42 Jordanka Grubač, „Nova nepogoda - inflacija!", *Slobodna Dalmacija*, 9. 8. 1987., 15.

43 V. Mojoš, „Novo 'ruho' minaretu", *Slobodna Dalmacija*, 3. 10. 1988., 9.

la minareta koji je pun pukotina nastalih urušavanjem stuba od kamena muljike. U posebno lošem stanju nalazio se sam vrh minareta, odnosno podnožje izvornog balkona ili *šerefa*.

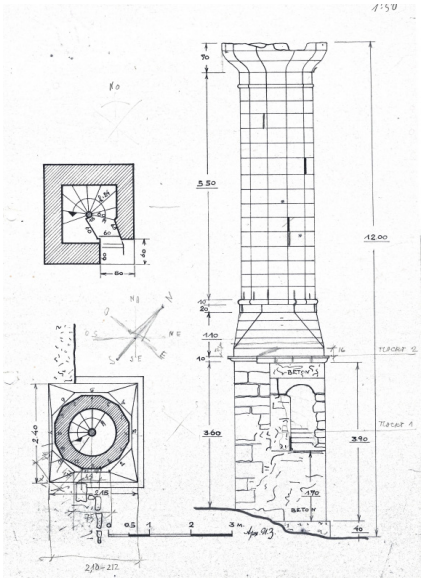
U razdoblju od 1967. do 1968. godine izvršeni su konzervatorsko-restauratorski radovi. Točan opseg navedenih radova teško je odrediti zbog nedostatka pisane dokumentacije, ali se može djelomično rekonstruirati na temelju fototeke Konzervatorskog odjela u Splitu. Uzimajući u obzir fotografije koje je izradio konzervator Davor Domančić, jasno se može zaključiti kako su konzervatorsko-restauratorski radovi u razdoblju od 1967. do 1968. godine podrazumijevali djelomičnu rekonstrukciju podnožja izvornog *šerefa* (današnji vrh minareta), izradu betonskog bloka u podnožju baze minareta te obnovu prethodno betoniranih dijelova baze minareta.

Za potrebe rekonstrukcije vijenca minareta, odnosno nekadašnjeg podnožja izvornog *šerefa*, upotrijebljen je identični kamen *muljika* koji je dopremljen iz sela Gradac. Kao investitori radova navode se Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu i Skupština općine Drniš, a financijski izdaci procjenjuju se na otprilike 7000 dinara.[44]

Sl. 4. Minaret prije konzervatorsko-restauratorskih radova 1967. godine (MK – UZKB – KOS, Drniš - Minaret: Izvještaj o radovima u 1981. godine, 26. II. 1982., dodatni slikovni materijali)

[44] V. Mojoš, „Obnovljen drniški minaret", *Slobodna Dalmacija*, 3. 10. 1968., 3.

Sl. 5. Nacrt i tlocrt minareta u Drnišu (MK - UZKB -KOS, Drniš - Minaret: Izvještaj o radovima u 1981. godine, 26. II. 1982., nacrt i tlocrt drniškog minareta)

Nakon niza potresa 1970. godine uočena je potreba za daljnjim konzervatorsko-restauratorskim radovima na minaretu u Drnišu. S tim u vezi su 1978. godine izrađeni nacrti kao dio projektne dokumentacije za njegovu obnovu 1981. godine. Za potrebe daljnjih radova na minaretu u Drnišu Republička samoupravna interesna zajednica u oblasti kulture osigurala je 120.000 dinara, a Osnovna samoupravna interesna zajednica za kulturu (OSIZ) 80.000 dinara. Posebnost projekta iz 1981. godine predstavlja plan obnove unutrašnjeg stubišta do vrha minareta. U Izvještaju o radovima u 1981. godini bilo je predviđeno „vezivanje redova kamena mjedenim kopčama s unutrašnje strane te obnavljanje stubišta do vrha” kao i učvršćivanje temelja minareta. Zanimljivo je kako je skice za rekonstrukciju unutarnjeg stubišta izradio M. Popović još u lipnju 1970. godine u mjerilu 1:10. Navedeni zahvati primarno su planirani s ciljem učvršćivanja cijele konstrukcije te ponovnog stvaranja jedinstvene arhitektonske cjeline. Planirani voditelj radova na minaretu bio je dipl. ing. arh. Stanko Machiedo, a njegovi suradnici trebali su biti arhitektonski tehničar Mladen Popović te statičar ing. Jerko Ferić.[45] U konačnici su stručni nadzor vodili dipl. ing. arh. Bosiljka

[45] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Drniš - Minaret: Izvještaj o radovima u 1981. godine, 26. II. 1982., str. I.

Bezić, tadašnji ravnatelj Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Davor Domančić, dipl. ing. arh. Goran Nikšić te statičar Jerko Ferić koji je u vrijeme sastavljanja izvještaja preminuo. Radove na minaretu izveo je zidarski majstor Mirko Malada, izvođač-obrtnik iz Građevinsko zanatske radnje u Drnišu.[46]

Urušavanjem unutarnjeg stubišta minareta došlo je do otvaranja pukotina u samom plaštu minareta, čime je dodatno oslabljena struktura njegovih zidova. Tijekom 1981. godine izvedeni su osnovni radovi koji su uključivali uklanjanje okolne zemlje, a zatim je postavljen novi betonski blok veličine 130 x 30 cm, s ciljem dodatnog učvršćivanja podnožja minareta. Arhitektica Bosiljka Bezić u izvještaju iz 1981. godine posebno naglašava kako je na površini kamene strukture u unutrašnjosti vidljiv trag paleži.[47] Unutrašnjost je u konačnici „očišćena od prašine, čađi i ljuskavih krhotina, te isprana mlazom vode". Nakon čišćenja unutrašnjosti pristupilo se zatvaranju udubina koje su nastale na mjestima gdje su dijelovi izvornoga stubišta ulazili u zid. Unatoč ranijim planovima rekonstrukcija unutarnjeg stubišta na kraju nije izvedena. Točan razlog odustajanja od rekonstrukcije stubišta nije poznat, ali je iz dokumentacije razvidno da je ona planirana. Uz sam zaključak o potrebi rekonstrukcije stubišta radi bolje statike objekta sačuvane su i skice postojećih stuba kao temelj za rekonstrukciju preostalog stubišta.[48]

Konstrukcija minareta ojačana je izvedbom tri armiranobetonska prstena. Otvor na vrhu minareta zatvoren je armiranobetonskom pločom na koju je postavljen željezni poklopac debljine 4 mm. Premda zatvaranje otvora na minaretu nije bilo predviđeno projektom, valja istaknuti kako je riječ o nužnoj intervenciji kako bi se spriječila daljnja degradacija spomenika slijevanjem kišnice u unutrašnjost.[49]

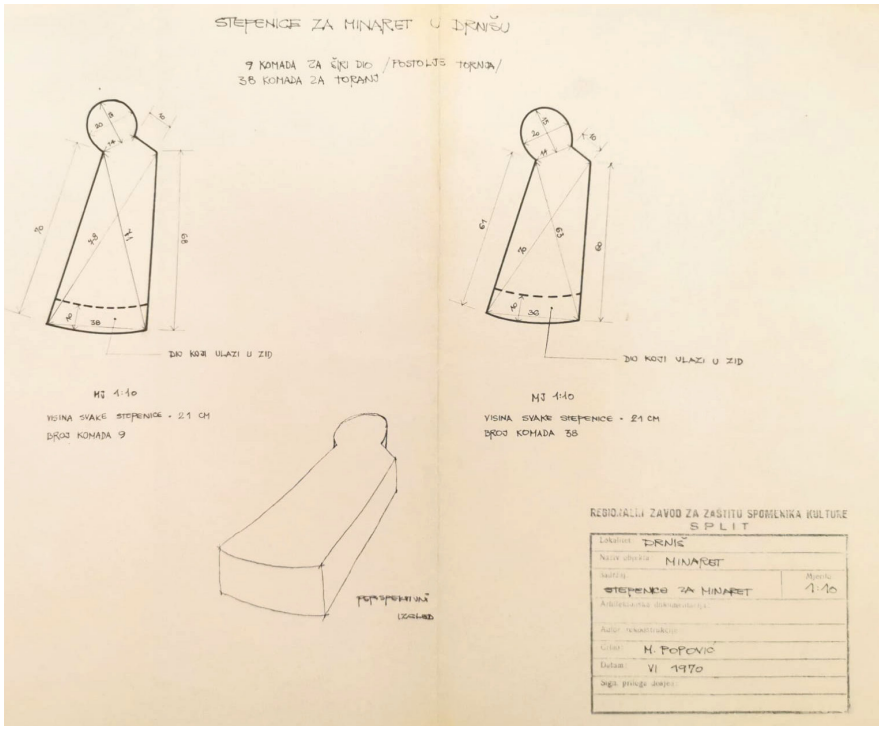
---

46 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Drniš - Minaret: Izvještaj o radovima u 1981. godine, 26. II. 1982., str. 3.

47 Zapažanje dipl. ing. arh. Bosiljke Bezić u potpunosti se slaže s povijesnom faktografijom o udaru groma na mjestu nekadašnje džamije Šahin-age Terzibalića i kasnije crkve sv. Barbare (Kosor, 1994, 214).

48 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Drniš - Minaret: Izvještaj o radovima u 1981. godine, 26. II. 1982., str. 1.

49 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Drniš - Minaret: Izvještaj o radovima u 1981. godine, 26. II. 1982., 2.

Sl. 6. Projekt rekonstrukcije stubišta za minaret u Drnišu, lipanj 1970. (MK – UZKB – KOS, autor Mladen Popović, Stubište za minaret u Drnišu, lipanj 1970.)

Posljednji konzervatorsko-restauratorski radovi na minaretu u Drnišu izvedeni su 1989. godine te su se odnosili na injektiranje ziđa. Tehnička dokumentacija, koju je 1988. godine izradio dipl. ing. arh. Vladimir Šilhard, predviđala je injektiranje zidova minareta.[50] Radovi na minaretu trajali su u razdoblju od ožujka do srpnja 1989. godine. Na vanjskom plaštu minareta izvedeno je otprilike 200 bušotina promjera oko 14 mm.[51] Za potrebe radova podignuta je skela, a unatoč prijedlozima arhitekta Šilharda injektiranje je obavljeno isključivo s vanjske strane. Stručni nadzor vodili su dipl. ing. arh. Bosiljka Bezić i Božo Vukičević.

50 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Drniš – Minaret: Tehnički izvještaj, srpanj 1988., 11.

51 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Drniš – Minaret: Tehnički izvještaj, srpanj, 1988., 17.

Sl. 7. Konzervatorsko-restauratorski radovi na minaretu 1989. godine (MK – UZKB – KOS, Inv. br. 90106, Minaret - istočna strana - radovi, autor: Božo Vukičević, 21. 3. 1989.)

7. Obnova crkve sv. Ante u Drnišu (1951. – 1990.)

Loše stanje crkve sv. Ante u Drnišu zabilježeno je već početkom 20. stoljeća. Unatoč svjesnosti struke o navedenom problemu, kao i pojedinim inicijativama i manjim intervencijama, loše stanje nastavilo se i u međuratnom razdoblju. Nedostatak konkretne, sveobuhvatne i učinkovite konzervatorsko-restauratorske intervencije na crkvi sv. Ante u Drnišu naposljetku je doveo do urušavanja njezine kupole.

Zbog dugotrajnog propadanja 1951. godine došlo je do urušavanja izvorne kupole nekadašnje džamije Halil-hodže. Prilikom urušavanja kupole uništen je izvorni oltar Presvetog Srca Isusova. Zbog nedostatka novčanih sredstava tadašnji drniški župnik fra Jakov Vrdoljak bio je prisiljen prodati jednu kuću u vlasništvu drniške župe. Uz novčana sredstva prikupljena od prodaje kuće i od priloga vjernika, fra Jakov Vrdoljak je prostor nekadašnje džamije pokrio dvostrešnim krovom.[52]

[52] Antonia Tomić, Osmanska ostavština u Drnišu: od džamije Halila hodže do crkve sv. Ante Padovanskog, u: *Razmjena umjetničkih iskustava u jadranskome bazenu : zbornik radova znanstvenog skupa „Dani Cvita Fiskovića" održanog 2014. godine*, ur. Jasenka Gudelj i Predrag Marković, Zagreb, 2016., 109.

Prve naznake konzervatorsko-restauratorskih radova na crkvi sv. Ante u drugoj polovici 20. stoljeća pronalazimo u planoteci Konzervatorskog odjela u Splitu, gdje su sačuvani arhitektonske snimke crkve sv. Ante iz druge polovice 20. stoljeća. Za potrebe izrade elaborata iz 1980. i 1988. godine splitski konzervatori su u nekoliko kampanja proveli izradu arhitektonskih snimaka crkve sv. Ante. Prvi nacrti koje su splitski konzervatori izradili datiraju iz prosinca 1977. godine te siječnja i svibnja 1978. godine. Druga kampanja splitskih konzervatora provedena je tijekom siječnja i ožujka 1988. godine. U sklopu druge kampanje izrađeno je najviše nacrta, njih ukupno trideset i devet. Valja spomenuti kako nekoliko nacrta vezanih uz crkvu potječe iz 1989. godine.

Regionalni konzervatorski zavod u Splitu je Republičkoj samoupravnoj interesnoj zajednici kulture (RSIZ) poslao elaborat za obnovu crkve sv. Ante u Drnišu dana 29. veljače 1980. godine. Elaborat je izradila dipl. ing. arh. Bosiljka Bezić. Uz arhitekticu Bezić radove su trebali nadzirati direktor Zavoda Davor Domančić te dipl. ing. građ. Jerko Ferić. Elaborat iz 1980. godine predviđao je rekonstrukciju kupole nekadašnje džamije te preuređenje krovišta na zapadnoj i istočnoj strani objekta. U samom uvodnom dijelu Elaborata naveden je osnovni cilj - prezentacija izvornog stanja ovoga objekta prije rušenja kupole. Troškovnik planiranih radova iznosio je 1.552.570 dinara.[53] Planirani radovi na crkvi sv. Ante u konačnici nisu izvedeni, a točan razlog odustajanja od radova nije nam poznat.

Geotehnička istraživanja crkve sv. Ante u Drnišu tijekom studenog 1987. godine predstavljaju svojevrsnu uvertiru u njezinu cjelovitu obnovu. Uz južni i sjeverni zid stare džamije otvorene su dvije sonde. I s južne i sa sjeverne strane stare džamije utvrđeno je kako je taj dio crkve oslonjen u potpunosti na stijenu. Položaj crkve na stijeni isključilo je diferencijalno slijeganje, tj. popuštanje temeljnog tla. Kod sjeveroistočne sondažne jame (J-2) vidljiva je upotreba bitumena s ciljem sprječavanja prodora vlage. Terenskim pregledom crkve uočene su vertikalne pukotine po ziđu stare džamije nastale zbog potresnog opterećenja. Vertikalne pukotine evidentirane su na spojnim mjestima stare džamije i kasnijih dogradnji. Pritom valja istaknuti kako je i veliku ulogu odigrala istočna nadogradnja zbog čega je oslabljena nosivost nekadašnjega sjevernog zida džamije, a danas sjevernog luka. Uzimajući u obzir navedeno, tim stručnjaka je 1987. godine predložio da se „provjere veličine unutarnjih napre-

[53] Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Elaborat – obnova crkve sv. Ante u Drnišu, 1980., I-II.

zanja u konstrukciji" kako bi se što kvalitetnije moglo intervenirati u kontekstu povećanja stabilnosti objekta na potresna opterećenja.[54] Kompletna obnova crkve sv. Ante u Drnišu u konačnici će se realizirati u razdoblju od 1988. do 1990. godine u sklopu trogodišnjih sanacijskih zahvata koje su financirali RSIZ i OSIZ za kulturu. Kao što je već spomenuto, crkva sv. Ante u Drnišu nalazila se na trećemu mjestu prioritetne liste za obnovu.

Projekt obnove crkve sv. Ante u Drnišu izradio je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu u listopadu 1988. godine. Elaborat je potom bio upućen Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Djelatnik Republičkog zavoda dipl. ing. arh. Božidar Uršić iznio je negativno mišljenje o elaboratu predlažući „da se projekt odbije ili vrati na doradu jer se na temelju ovakove dokumentacije ne može ustupiti radove izvođaču".[55]

Dokumentacija koja je nedostajala dopunjena je već u prosincu 1988. godine tako da se s radovima na crkvi započelo 1989. godine. Glavni problem pri obnovi crkve sv. Ante u Drnišu predstavljala je kupola.[56] Uzimajući u obzir da je nosivost sjevernog i južnog zida postojeće crkve umanjena u odnosu na izvorni prostor džamije, dipl. ing. arh. Egon Lokošek zaključuje kako je „rekonstrukcija kupole u kamenu bila nemoguća". Temeljem pozitivnog iskustva „rekonstrukcije kapele sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu, kada je prvi put u jednom ovakvom projektu predložena i izvedena 2-3 cm tanka ferocementna ljuska", Lokošek se odlučuje primijeniti istu tehnologiju i materijal u obnovi kupole crkve sv. Ante. U neobjavljenom članku vezanom uz obnovu crkve sv. Ante u Drnišu Egon Lokošek navodi kako je „razmatrana mogućnost izvedbe podloge pokrova od poliuretana", ali se od toga odustalo „zbog visoke cijene cjelokupne izvedbe".[57]

---

54 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Izvještaj o provedenim geotehničkim istražnim radovima, Zagreb, prosinac 1987., 8-17.

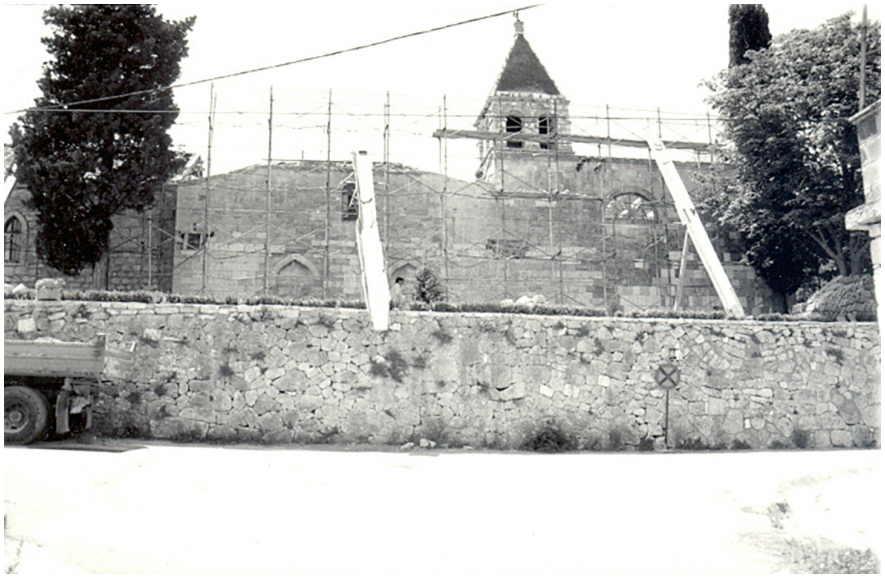
55 Ministarstvo kulture i medija - Uprava za zaštitu kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Splitu (MK - UZKB -KOS), Republički zavod za zaštitu spomenika kulture - Pregled dokumentacije za crkvu sv. Ante u Drnišu, str. 1-3.

56 Zanimljivo je kako je u sklopu Elaborata za obnovu crkve sv. Ante u Drnišu ostalo sačuvano pismo Bosiljke Bezić upućeno 3. srpnja 1987. godine Zavodu za zaštitu spomenika kulture BiH u Sarajevu. U navedenom pismu Bosiljka Bezić traži mišljenje od kolega iz Sarajeva o dokumentaciji vezanoj uz rekonstrukciju tambura i kupole.

57 Od srca hvala dr. sc. Antoniji Tomić na ustupljenom neobjavljenom članku dipl. ing. arh. Egona Lokošeka. Arhiv Gradskog muzeja Drniš. Egon Lokošek i Magdalena Aničić-Duvnjaković, *Nacrt članka o obnovi crkve sv. Ante u Drnišu.*

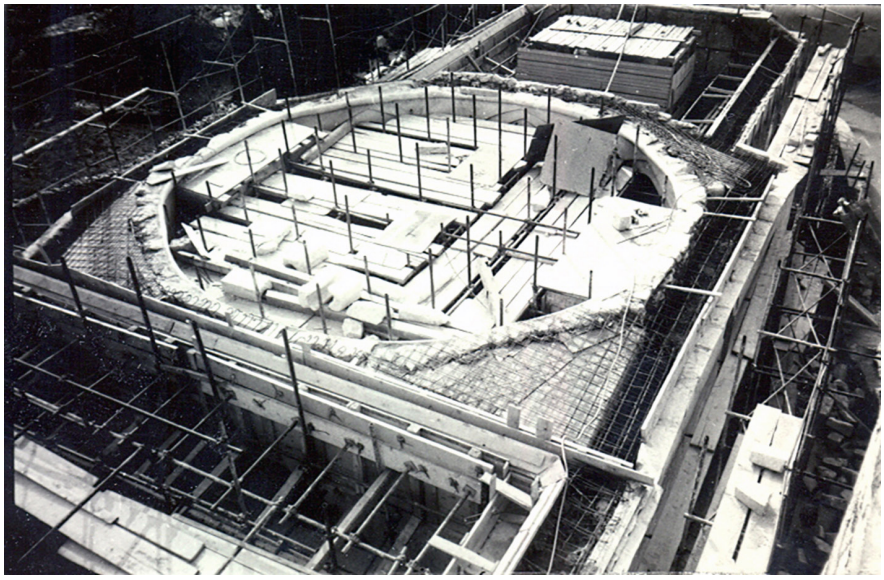
Kako nacrt izvorne kupole koja se urušila 1951. godine nije postojao, Lokošek je rekonstruirao unutarnje konture kupole na osnovi izvorno sačuvanih zakrivljenih ploha, a vanjski izgled na osnovi sačuvane fotodokumentacije. Lokošek navodi kako se cijeli projekt faksimalne kupole „može podijeliti u četiri segmenta: izvedba i montaža devet meridijalnih polurebara, izvedba i montaža tri horizontalna prstena, montaža armaturnih slojeva te betoniranje”.[58]

Uz faksimilnu obnovu kupole, a u sklopu trogodišnjih sanacijskih zahvata na crkvi sv. Ante, izvedeni su radovi na zapadnom i istočnom dijelu, gdje je postavljeno novo dvostrešno krovište koje je odgovaralo situaciji prije 1951. godine. Također, tijekom 1990. godine u unutrašnjosti stare džamije provedena su arheološka istraživanja u sklopu kojih je pronađeno nekoliko grobnica. Nažalost, dokumentacija i nalazi provedenih arheoloških istraživanja kao i izvješća o radovima na crkvi sv. Ante, nisu ostali sačuvani.

Sl. 8. Početak konzervatorsko-restauratorskih radova na crkvi sv. Ante (MK – UZKB – KOS, Inv. br. 90987, autor Davor Domančić, 5. 7. 1989.)

[58] Arhiv Gradskog muzeja Drniš. Egon Lokošek i Magdalena Aničić-Duvnjaković, *Nacrtak članka o obnovi crkve sv. Ante u Drnišu.*

Sl. 9. Radovi na kupoli sv. Ante u Drnišu (MK – UZKB – KOS, Inv. br. 95722, Armatura oko podnožja kupole, autor Goran Nikšić, kolovoz 1989.)

Sl. 10. Obnovljena kupola (MK – UZKB – KOS, Inv. br.97093, Goran Nikšić, Kupola pokrivena kamenim pločama, 7. 9. 1990.)

Sl. 11. Arheološki radovi u crkvi sv. Ante u Drnišu (MK – UZKB – KOS, Inv. br. 98689, autor Goran Nikšić, 20. studenoga 1990.)

8. Zaključak

Prve inicijative vezane uz konzervatorsko-restauratorske zahvate na minaretu i crkvi sv. Ante u Drnišu mogu se pratiti još od sedamdesetih godina 19. stoljeća, kada su predstavnici drniške vlasti angažirali tehničara M. Makautza radi izrade tehničke dokumentacije za obnovu navedenih građevina. U dosadašnjoj literaturi smatralo se da je inženjer Makautz 1875. godine izradio tehničku dokumentaciju isključivo za obnovu crkve sv. Ante. Međutim, arhivska građa pronađena u arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu, datirana u 1877. godinu, potvrđuje da je isti inženjer dvije godine kasnije izradio tehničku dokumentaciju za obnovu drniškog minareta. Navedeni podaci upućuju na nastojanja tadašnjih predstavnika drniške vlasti da se lokalna spomenička baština obnovi i očuva od daljnjeg propadanja. Iako su predstavnici drniške vlasti lokalnu inicijativu podignuli na višu razinu uz pomoć Komisije za očuvanje starinarskih spomenika u Splitu, ona nije naišla na razumijevanje kod centralnih vlasti u Beču, odnosno od strane nadležnih ministarstava Austro-Ugarske Monarhije. Izostanak provedbe navedenih inicijativa ponajprije je rezultat stava činovnika Središnje komisi-

je za istraživanje i očuvanje građevinskih spomenika u Beču koji su smatrali da je riječ o spomenicima isključivo lokalnog značaja. Uzročno-posljedično, zbog izostanka pozitivnog mišljenja i financijske pomoći iz Beča Komisija za očuvanje starinarskih spomenika u Splitu nije bila u mogućnosti uspješno realizirati projekt. Do intenzivnijih inicijativa za obnovu drniških spomenika iz osmanskog razdoblja ponovno dolazi u međuratnom razdoblju, između 1922. i 1924. godine. O tim nastojanjima saznajemo iz sačuvane korespondencije između drniškog župnika fra Ivana Tomasovića i predstojnika konzervatorske službe don Frane Bulića. U tim se dopisima fra Ivan Tomasović zauzima za obnovu „starinske turske držamije", kako naziva crkvu sv. Ante, naglašavajući potrebu za njezinim očuvanjem kao iznimno vrijednog spomenika osmanske prisutnosti u Drnišu. Međutim, unatoč razumijevanju i potpori don Frane Bulića, u konačnici institucionalna obnova crkve sv. Ante u međuratnom razdoblju nije realizirana. Značajniji radovi na drniškim spomenicima počeli su tek nakon što se u drugoj polovici 20. stoljeća promijenio odnos i institucionalni pristup prema lokalnoj baštini u unutrašnjosti Dalmacije. Konzervatorsko-restauratorske zahvate iz tog razdoblja moguće je rekonstruirati na temelju sačuvane arhivske građe pohranjene u arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu. S promjenom konzervatorske paradigme prve sustavnije konzervatorsko-restauratorske zahvate na pojedinačnim kulturnim dobrima grada Drniša možemo pratiti od šezdesetih godina 20. stoljeća, kada je poduzeta prva kampanja radova na drniškoj Gradini i minaretu. Uzevši u obzir potrese koji su pogodili šire drniško područje 1970. i 1986. godine, može se zaključiti kako su konzervatorsko-restauratorski zahvati provedeni tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća odigrali ključnu ulogu u sprječavanju znatnije degradacije minareta. Između dva velika potresa, početkom osamdesetih godina 20. stoljeća, izrađeni su elaborati za obnovu drniškog minareta i crkve sv. Ante. Iako su bili predviđeni radovi na oba objekta, u konačnici je konzervatorsko-restauratorskim zahvatima bio obuhvaćen samo minaret. Novi potres 1986. godine pokrenut će trogodišnje sanacijske zahvate za čije je potrebe bilo izdvojeno čak 160 milijardi dinara. Za razliku od prethodnih kampanja konzervatorske službe u Drnišu, ovaj se put u središtu konzervatorskih zahvata našla crkva sv. Ante u Drnišu. Radovi na crkvi sv. Ante u Drnišu izvedeni su u razdoblju od 1988. do 1990. godine te su obuhvatili faksimilnu obnovu kupole, obnovu istočnog i zapadnog krovišta, zahvate na zvoniku te arheološka istraživanja u unutrašnjosti crkve sv. Ante. Realizacijom cjelovitih konzervatorsko-restaurator-

skih zahvata ispunjena je dugogodišnja težnja lokalne zajednice za obnovom crkve sv. Ante. Nažalost, sjaj koji su crkvi udahnuli navedeni radovi nije dugo potrajao. Naime, nedugo nakon faksimilne obnove uslijedio je Domovinski rat tijekom kojega je crkva pretrpjela teška oštećenja. U lipnju 1992. godine, neposredno pred blagdan sv. Ante, velikosrpski agresor minirao je zvonik. U eksploziji je urušen drugi kat zvonika i piramidalno krovište, a raspršene krhotine sa zvonika urušile su dio zapadnog krovišta crkve.

THE RESTORATION OF THE MINARET AND THE 'OLD TURKISH MOSQUE' (CHURCH OF ST. ANTHONY) IN DRNIŠ

Abstract

The article discusses the restoration works of the minaret and the former mosque, today the church of St. Anthony, both in Drniš. The contribution of this article lies in the presentation of the first institutional initiatives for the renovation of monuments in the Drniš area, starting with the initiative of the Municipal Administration from 1877 towards the then Commission for the Preservation of Antique Monuments in Split, as well as the correspondence of the conservators with the Central Commission for the Research and Preservation of Historical and Artistic Monuments in Vienna. The description of the minaret and the description of the planned works from 1877 are published for the first time, along with the accompanying cost estimate. Secondly, the initiatives and attempts to restore the church of St. Anthony in Drniš based on the previously unpublished correspondence of Fr Ivan Tomasović and don Frane Bulić from 1922, 1923 and 1924 are presented. Thirdly, the article discusses the renovation works from the 1980s.

Key words: church of St. Anthony, minaret, don Frane Bulić, fra Ivan Tomasović, Drniš